UNIWERSYTET SZCZECIŃSKI

Tom 9 STUDIA JĘZYKOZNAWCZE 2010
SYNCHRONICZNE I DIACHRONICZNE ASPEKTY BADAŃ POLSZCZYZNY

LUCYNA AGNIESZKA JANKOWIAK
Poznań

ZIELNIK STEFANA FALIMIRZA Z 1534 ROKU A SŁOWNIK CALEPINA Z 1588 ROKU

W pracach nad częścią polską słownika Calepina E. Kędelska[1] ustaliła: „Szukając polskich źródeł dla objaśnień Calepina O. Horbatsch zwrócił m.in. uwagę na cytaty z botanicznego dziełka Szymona z Łowicza (1 ed. 1532 r.). Szymon z Łowicza jest jedynym, jak się zdaje, autorem polskim wymienionym z imienia w Calepinie. Drugim źródłem polskich nazw roślin występujących w *Dictionarium* jest bliżej nie określony *Herbarius*; analiza nazw sygnowanych tym skrótem w słowniku Calepina wykazuje, że był to zielnik Stefana Falimirza z 1534 r. (a nie – jak przypuszczał O. Horbatsch – *Nomenklatura* Szymona z Łowicza). Polskie nazwy roślin nie weszły jednak do Calepina bezpośrednio z dzieł Szymona i Falimirza, lecz – jak się okazuje – z krakowskiego druku *Catalo-*

[1] E. Kędelska, *Informacje o Słowianach w renesansowym słowniku Calepina – opracowanym przez Konrada Gesnera*, w: *Język – Literatura – Kultura Słowian dawniej i dziś II. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej z okazji 75 rocznicy powstania Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu i 5 rocznicy powołania Katedry Filologii Słowiańskiej, Poznań, 22–24 września 1994*, pod red. J. Świdzińskiego, Poznań 1999, s. 63–69; eadem, *Studia nad łacińsko-polską leksykografią drugiej połowy XVI wieku*, Warszawa 1995. Inne opracowania polskiej części Calepina zob.: W. Kuraszkiewicz, *Słowniki w Polsce XVI wieku*, w: *Fragen der polnischen Kultur im 16. Jahrhundert I*, Giessen 1980, s. 83–110; S. Stachowski, *Źródła obce do historii słownictwa polskiego*, w: *Staropolszczyzna piękna i interesująca. Zbiór studiów* pod red. E. Koniusz i S. Cygana, t. 1, Kielce 2006, s. 61–62; I. Żwak, *Niektóre osobliwe wyrazy polskie w jedenastojęzycznym słowniku A. Kalepina z roku 1590*, „Język Polski" 1978, z. 1, s. 14–20; eadem, *Słowotwórstwo przymiotników polskich w jedenastojęzycznym słowniku A. Kalepina z 1590 r.*, Wrocław 1984; eadem, *Ze studiów nad Kalepinem*, „Język Polski" 1977, z. 1, s. 31–36.

gus stirpium... (1557 r.). Autorem jego był Szwajcar Antoni Schneeberger, lekarz i przyrodnik, uczeń i przyjaciel Konrada Gesnera, działający wiele lat w Polsce (zm. w Krakowie w 1581 r.)”[2].

Powyższe stwierdzenia, sugerujące wpływ (pośredni) herbarza Stefana Falimirza *O ziołach i mocy ich...* z 1534 roku[3] na polską wersję językową wielojęzycznego słownika Calepina, skierowały moją uwagę na możliwość oddziaływania tekstu Falimirza również na inne niż botaniczne hasła tego leksykonu. W tym celu na podstawie 32 tomów *Słownika polszczyzny XVI wieku*[4] stworzyłam listę haseł, które w tym stuleciu były odnotowane jedynie w dziele Falimirza oraz w słowniku Calepina, a jednocześnie niepotwierdzone w *Słowniku staropolskim.* Możliwe jest oczywiście, że wśród leksemów, później – tzn. już po wydrukowaniu *O ziołach i mocy ich* i „polskiego” Calepina – poświadczonych w XVI wieku, są takie, które były efektem związków zielnika ze słownikiem, ale przyjmując tak zaostrzone kryteria, czynię listę bardziej prawdopodobną. Chociaż – ze względu na nieukończenie jeszcze SPXVI – niepełną: prawdopodobnie jest to zaledwie połowa zasobu wspólnego. Obejmuje ona w sumie 24 leksemy, w tym 3 (*nieźrzałość*, *pąpie*, *pieprzyczka*) jednocześnie notowane (przed wydaniem Calepina) w herbarzu Marcina Siennika pt. *Herbarz to jest zioł tutecznych, postronnych i zamorskich opisanie* (1568), który jednak należy traktować jako kolejną redakcję herbarza Falimirza[5]:

agrestowy przym. od „agrest”,
bazylijowy przym. od „bazylija”,
bigos ‘siekanka, potrawa z siekanego mięsa’,
błoneczka ‘cienka tkanka, powłoka w organizmie ludzkim lub zwierzęcym’,
boczek dem. od „bok” ‘prawa albo lewa strona tułowia człowieka’,

---

[2] E. Kędelska, *Studia nad łacińsko-polską leksykografią...*, s. 13–14.

[3] O zielniku i jego słownictwie piszę w: *Słownictwo medyczne Stefana Falimirza*, t. 1 *Początki polskiej renesansowej terminologii medycznej*, Warszawa 2005, t. 2 *Słownik*, Warszawa 2006; *Szesnastowieczne słownictwo medyczne na przykładzie zielnika Stefana Falimirza „O ziołach i mocy ich” z 1534 roku*, w: *Ad perpetuam rei memoriam. Profesorowi Wojciechowi Ryszardowi Rzepce z okazji 65. urodzin*, pod red. J. Migdał, Poznań 2005, s. 151–158; *Zapożyczenia terminologiczne z zielnika Stefana Falimirza (1534 r.) we współczesnej polszczyźnie*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej” 2008, 43, s. 35–49.

[4] *Słownik polszczyzny XVI wieku*, pod red. M.R. Mayenowej i F. Pepłowskiego, t. 1–32: t. 1–22, Wrocław 1966–1994, t. 23–32, Warszawa 1995–2004 (dalej: SPXVI).

[5] Zob. np.: J. Szostak, *Zielnik Marcina Siennika z roku 1568*, „Ze Skarbca Kultury” 1979, z. 31, s. 5–48.

chędożący ‘czyszczący’,
cytrynowy przym. od „cytryna”,
doświadczenie ‘pewnie, niezawodnie (na podstawie wypróbowania, praktyki)’,
dzięcielina ‘bot. Thymus vulgaris; macierzanka’,
flak ‘wszelka skaza na ciele’,
mnożący się ‘rozmnażający się, rodzący się’,
mułowy przym. od „muł” ‘zwierzę juczne i zaprzęgowe’, ‘należący do muła, będący częścią ciała muła’,
nawrotowy przym. od „nawrot” ‘Cichorium Intybus L.’, ‘cykoria podróżnik’,
niedowarzony ‘niedogotowany’,
niesuchy ‘mokry, podmokły, niewysuszony’,
nieźrzałość ‘stan poprzedzający pełny rozwój’,
obłupować ‘obdzierać coś z zewnętrznej powłoki, obierać’,
okarmiać ‘dawać jeść do sytości; przekarmiać’,
pąpie coll. od „pęp” ‘zawiązek łodygi, liścia lub kwiatu’,
pieprzyczka ‘bot. Lepidium latifolium L., pieprzyca szerokolistna, bylina z rodziny krzyżowych (Crucifera) występująca w Europie, Azji Mniejszej i Afryce Północnej, stosowana już w średniowieczu do celów leczniczych jako Radix et Herba Lepidii’,
pierścieniowy przym. od „pierścień”,
podjęzycze ‘dolna część jamy ustnej znajdująca się pod językiem’,
pożywany ‘używany’,
przewracanie rzecz. od „przewracać się” ‘wielokrotne kręcenie się, obracanie się, przekręcanie się z boku na bok’[6].

Na powyższą listę składają się przede wszystkim leksemy rodzime. Jedyne zapożyczenie to *flak* z języka niemieckiego.

Prawdopodobne hasła przejęte z Falimirza to głównie rzeczowniki (10: *bigos*, *błoneczka*, *boczek*, *dzięcielina*, *flak*, *nieźrzałość*, *pąpie*, *pieprzyczka*, *przewracanie*, *podjęzycze*) i przymiotniki (7: *agrestowy*, *bazylijowy*, *cytrynowy*, *mułowy*, *nawrotowy*, *niesuchy*, *pierścieniowy*). Mniej jest imiesłowów (4: *chędożący*, *mnożący się*, *niedowarzony*, *pożywany*), czasowników (*obłupować*, *okarmiać*) i tylko jeden przysłówek (*doświadczenie*).

[6] Znaczenia i skróty podaję za SPXVI.

Pod względem znaczeniowym wymienione wyrazy związane są z:

a) roślinami (7): *agrestowy*, *bazylijowy*, *cytrynowy*, *dzięcielina*, *nawrotowy*, *pąpie*, *pieprzyczka*;
b) potrawami (2): *bigos*, *niedowarzony*;
c) medycyną (6): *błoneczka*, *boczek*, *flak*, *mnożący się*, *nieźrzałość*, *podjęzycze*;
d) zwierzętami: *mułowy*;
e) inne (8): *chędożący*, *doświadczenie*, *niesuchy*, *obłupować*, *okarmiać*, *pierścieniowy*, *pożywany*, *przewracanie*.

Podsumowując przedstawioną analizę, jeszcze raz należy odwołać się do cytatu z pracy E. Kędelskiej i uzupełnić go stwierdzeniem, że można mówić także o bezpośrednich wpływach herbarza Falimirza na polską leksykę słownika Calepina. Nieznany do dziś autor polskiej wersji wielkiego dykcjonarza przejmował z zielnika również inne niż botaniczne określenia. Zaprezentowana lista 24 haseł to wynik zapewne połowy oddziaływań Falimirza na dykcjonarz. Wpływy *O ziołach i mocy ich* związane są głównie z określeniami przyrodniczo-medycznymi (15), co nie dziwi, zważywszy na tematykę dzieła Falimirza, chociaż nie można pominąć faktu przejmowania także słownictwa innego rodzaju. Do polskiej wersji Calepina weszły przede wszystkim wyrazy rodzime. Oceniając stopień oddziaływania zielnika na Calepina jako nie najmniejszy, można posłużyć się danymi obrazującymi wpływy herbarza na inne słowniki tego stulecia: słownik Bartłomieja z Bydgoszczy z 1544 roku (zaledwie 4 hasła)[7] i słownik Jana Mączyńskiego z 1564 roku (40 haseł), które przedstawiam w oddzielnych artykułach[8].

[7] L.A. Jankowiak, *Zielnik Stefana Falimirza a słownik Bartłomieja z Bydgoszczy z 1554 roku*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej" 2009, 44, s. 85–88.

[8] L.A. Jankowiak, *Zielnik Stefana Falimirza a słownik Jana Mączyńskiego*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza" 2010, XVI (XXXVI), s. 83–87.

STEFAN FALIMIRZ'S HERBARIUM FROM 1534 AND CALEPINO'S DICTIONARY FROM 1588

Summary

The article concerns the influences of vocabulary from Stefan Falimirz's herbarium on the Polish part of Calepino's dictionary. On the basis of 32 volumes of the *Słownik polszczyzny XVI wieku* (Dictionary of Polish language of the XVI century), the author claims that 24 entries were included in Calepino's dictionary, which definitely constitutes half of these influences.